

การบรรยาย

"พุทธศิลป์ในบริบท ความหลากหลายทางชาติพันธุ์"

โดย

ศาสตราจารย์ดร. เสมอชัย พูลสุวรรณ

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ได้รับเกียรติ
จาก ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย พูลสุวรรณ มาบรรยายหัวข้อ
"พุทธศิลป์ในบริบทความหลากหลายทางชาติพันธุ์" เป็นส่วนหนึ่ง
ของสัมมนาวิชาการ "จินตกรรม-จินตนาการ สุวรรณภูมิ" เนื่อง
ในโอกาสครบรอบ 25 ปี การก่อตั้งพิพิธภัณฑฯ เมื่อวันที่ 14
กันยายน พ.ศ. 2555 โดยมีผู้สนใจเข้าฟังการบรรยายเต็มห้อง
ประชุมคึกฤทธิ ปราโมช สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

การบรรยายในครั้งนี้ เป็นการบรรยายประกอบภาพถ่าย
จากการวิจัยภาคสนามเพื่อสำรวจความหลากหลายทางชาติพันธุ์
และวัฒนธรรมของกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท ในภูมิภาคตอนบน
ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อเนื่องกับสาธารณรัฐประชาชนจีน
ซึ่งศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย ได้เดินทางไปศึกษาค้นคว้าร่วมกับ

รองศาสตราจารย์สุมิตร ปิติพัฒน์ อดีตคณบดีคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และอดีตผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตลอดระยะเวลากว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา

ผู้บรรยายได้กล่าวแนะนำว่า กลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทในพื้นที่ที่ได้เดินทางไปทำวิจัยภาคสนามนี้ มีหลายกลุ่มที่ปรากฏหลักฐานการนับถือศาสนาพุทธเถรวาทมายาวนานมากกว่าร้อยปี และมีการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์บนพื้นฐานของความศรัทธาสืบเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ผู้บรรยายสนใจความหมายของพุทธศิลป์ในเชิงวัฒนธรรม มากกว่าจะตัดสินคุณค่าในเชิงสุนทรีย์หรือความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์-โบราณคดี “เพราะโดยทั่วไปแล้วผลงานที่ผลิตขึ้นบนพื้นฐานของความศรัทธา จะถือว่า ดีที่สุด งามที่สุด ลงตัวที่สุดในทัศนะของผู้ผลิตงานและคนในวัฒนธรรมนั้นๆ” พร้อมกันนี้ ผู้บรรยายได้เสนอแนะว่า แนวทางในการศึกษาที่พยายามไม่ตัดสินคุณค่าของงานพุทธศิลป์ด้วยมาตรฐานของคนนอก เป็นแนวทางที่อยากให้นำไปปรับใช้กับการจัดแสดงวัตถุในพิพิธภัณฑ์ด้วย ผู้จัดแสดงไม่ควรจำกัดกรอบความคิดของผู้ชม แต่ควรเปิดโอกาสให้วัตถุได้พูดหรือบอกเล่าเรื่องราวทางวัฒนธรรมที่หลากหลายซับซ้อนด้วยตัวของมันเอง

การบรรยายช่วงแรก เป็นการอธิบายให้เห็นภาพรวมและความเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทที่อยู่อาศัยในพื้นที่ต่างๆ ก่อนที่จะชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่เชิงภูมิศาสตร์ มิติทางด้านภาษา และวัฒนธรรมพุทธศาสนา อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำความเข้าใจพลวัตของพุทธศิลป์ในอาณาบริเวณนี้ ทั้งในฐานะที่เป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรม เป็นเป้าหมายของการจัดการโดยอำนาจรัฐ หรือในทางตรงกันข้าม เป็นเครื่องมือในการต่อสู้เพื่อสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ จนกระทั่งปัจจุบันที่งานพุทธศิลป์เป็นภาพปรากฏของโลกศาสนาที่ไม่ได้ถูกจำกัดด้วยพรมแดนรัฐชาติอีกต่อไป

“คนไท” ในบริบทความหลากหลายทางชาติพันธุ์

พื้นที่ที่ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย ได้เดินทางไปสำรวจภาคสนามตลอดระยะเวลากว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา นั้น ครอบคลุมถิ่นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทนับจากทิศตะวันตกในรัฐอัสสัม ประเทศอินเดีย ไปจนถึงภาคตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศเวียดนาม โดยอาจแบ่งได้เป็น 10 พื้นที่ ดังนี้

1) รัฐอัสสัมในอินเดีย ซึ่งเป็นถิ่นฐานของกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท เช่น กลุ่มที่เรารู้จักกันในชื่อ “ไทอาหม” ซึ่งตามตำนานบางตำนาน ให้ข้อมูลว่าตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้มาตั้งแต่

คริสต์ศตวรรษที่ 13 ส่วนกลุ่มไทพ่าเก และไทตุง เป็นกลุ่มที่เพิ่งอพยพมาจากพม่าตอนบน ในช่วงประมาณไม่เกิน 200 ปีที่ผ่านมา

2) เขตปुตาโอ ทางตอนเหนือสุดของรัฐคะฉิ่นในประเทศพม่า ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนไทที่เรารู้จักในชื่อ “ไทคำตี้”

3) รัฐคะฉิ่นตอนกลาง บริเวณต้นแม่น้ำอิระวดี มีกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทที่เรียกตนเองว่า “ไตหลวง” หรือถ้าออกเสียงตามสำเนียงไทยก็คือ “ไทแดง” แต่ทั้งนี้ จัดเป็นคนละกลุ่มกับกลุ่มไทแดงที่อาศัยอยู่ในเขตประเทศเวียดนาม พื้นที่แถบนี้เคยเป็นที่ตั้งของหัวเมืองสำคัญปรากฏทั้งในตำนานและในประวัติศาสตร์ เช่น เมืองกอง เมืองยาง ก่อนที่กลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทจะสูญเสียอำนาจการปกครองให้กับพม่าในสมัยพระเจ้าอลองพญา (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1752-1760)

ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของพม่า ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน เป็นที่ตั้งของรัฐฉาน ดินแดนของกลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่า “ไตโหลง” หรือ “ไตหลวง” หรือออกเสียงในภาษาไทยว่า “ไทใหญ่” แบ่งเป็น:-

4) รัฐฉานตอนเหนือ มีเมืองสำคัญเช่น แสนหวี สิบ้อ ล่าเสี้ยว (เมืองหลวงใหม่ของรัฐฉานในปัจจุบัน) และหมู่เจ้ น้ำคำ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ชายแดนพม่าติดต่อกับประเทศจีน เป็นต้น

5) รัฐฉานตอนใต้ แถบทะเลสาบอินเล

กลุ่มคนไทใหญ่ในรัฐฉานตอนเหนือและตอนใต้ใช้ภาษาพูดคล้ายกัน แต่มีตำนานเกี่ยวกับความเป็นมาของชนชาติต่างชุดกัน แสดงว่าน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานแยกกันมานานพอสมควร

6) เขตใต้คง (“เต้อหง” ในภาษาจีน) ทางตะวันตกของมณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นถิ่นที่อยู่ของกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทอีกกลุ่มหนึ่ง ที่เรียกตัวเองว่า “ไตเหนือ” หรือ “ไทเหนือ” ตามการออกเสียงในภาษาไทย มีความใกล้ชิดทางด้านภาษาและวัฒนธรรมกับกลุ่มไทใหญ่ในรัฐฉาน

7) ทางปากตะวันออกเฉียงของแม่น้ำสาละวิน เป็นที่ตั้งของเมืองสำคัญของกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท เช่น ซิน และลื้อ อีกหลายเมือง เช่น เชียงตุง เมืองยอง เมืองพยาก ฯลฯ

8) ลุ่มแม่น้ำโขงทางเหนือของสิบสองปันนา บริเวณที่เป็นจังหวัดซือเหมา ของสาธารณรัฐประชาชนจีนในปัจจุบัน เป็นถิ่นฐานของชาวไทเหนือ ซึ่งมีความใกล้ชิดทางภาษาและวัฒนธรรมกับไทเหนือในเขตใต้คงและไทใหญ่ในพม่ามาแต่เดิม

- 9) ถิ่นที่อยู่อาศัยของคนพูดภาษาตระกูลไทในบริเวณที่เป็นประเทศลาวในปัจจุบัน
- 10) บริเวณที่เรียกว่า "สิบสองจุไท" ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม

กลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทในพื้นที่เหล่านี้ ล้วนไม่ได้อยู่อาศัยโดดเดี่ยว แต่มีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อย่างหลากหลายซับซ้อน เช่น วัฒนธรรมของชาวไทอาหมในรัฐอัสสัมของอินเดีย มีการผสมผสานชาวอัสสัมมิสที่เป็นคนพื้นเมือง และมีคติความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างการนับถือผีบรรพบุรุษกับศาสนาฮินดู หรือชินในเชียงตุง ก็ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกับกลุ่มคนที่พูดคนละตระกูลภาษา เช่น กลุ่มคนพูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นเรียกขานว่า "หลอย"¹ กลุ่มหลอยนี้มีประวัติการตั้งถิ่นฐานในแถบนี้มาก่อนกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท และแม้ว่าต่อมาจะมีอำนาจน้อยกว่ากลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท แต่ยังมีบทบาทในเชิงพิธีกรรมที่ตอกย้ำถึงความสำคัญของกลุ่มดังกล่าว เช่น การให้ชาวหลอยเป็นผู้เดินนำหน้าขบวนในพิธีราชาภิเษกเจ้าเมืองเชียงตุง หรือความเชื่อที่ว่าในพิธีขึ้นบ้านใหม่ จะต้องให้ชาวหลอยเดินนำขึ้นบ้านไปก่อน เป็นต้น

ในทางตรงกันข้าม กลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทบางกลุ่ม ก็ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น กรณีของไทยใหญ่แถบตอนกลางรัฐคะฉิ่น ที่อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอลองพญา มีการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรม ศิลปกรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ของพม่าค่อนข้างเข้มข้นมากเป็นพิเศษ จนบางครั้งถูกเรียกว่าเป็น "Burmanized Shan" หรือกลุ่มคนไท (ฉาน) ที่กลายเป็นพม่าไปเสียมาก

“คนไก” กับศาสนาพุทธนิกาย

ในการบรรยายครั้งนี้ ผู้บรรยายได้เน้นกล่าวถึงกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทที่นับถือศาสนาพุทธเถรวาทในพื้นที่ต่างๆ ตามที่กล่าวถึงข้างต้น ซึ่งในภาพรวม สามารถแยกเป็นกลุ่มผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายที่ได้รับการเผยแพร่มาจากพม่า หรือที่เรียกกันว่า “นิกายจอง” และกลุ่มผู้นับถือศาสนาพุทธนิกายที่ได้รับการเผยแพร่มาจากล้านนา หรือที่เรียกกันว่า “นิกายโยน”

¹ หรือ “ไตหลอย” ซึ่งตรงกับ “ไทดอย” ในการออกเสียงภาษาไทย เป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่ในภาษาไทยเรียกว่า “ลัวะ”.

กลุ่มที่นับถือศาสนาพุทธตามแนวทางนิกายจอง มีทั้งกลุ่มที่มีถิ่นฐานอยู่ในเขตที่เป็นประเทศพม่าในปัจจุบัน และกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานอยู่นอกเขตประเทศพม่า อันได้แก่ กลุ่มไทพ่าเก และไทตุง ในรัฐอัสสัม ที่อพยพขึ้นไปจากพม่า และกลุ่มไทเหนือในไตคอง ที่ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาเถรวาทผ่านทางพม่าเช่นกัน

สำหรับกลุ่มที่มีถิ่นฐานอยู่ในเขตที่เป็นประเทศพม่าในปัจจุบัน กลุ่มไทใหญ่ในรัฐฉานตอนใต้ แถบทะเลสาบอินเล มีประวัติการนับถือศาสนาพุทธมายาวนานกว่ากลุ่มอื่น ดังที่กอร์ดอนลูซ (Gordon Luce [1969-70]) เสนอไว้ว่าพุทธศาสนาอาจเดินทางมาถึงรัฐฉานตอนใต้ตั้งแต่สมัยพุกาม ปรากฏหลักฐานเป็นเจดีย์ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมพม่ารุ่นเก่า ส่วนในรัฐฉานตอนเหนือสันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1551-1583) เพราะในเอกสารราชทูตจีนที่เดินทางเข้าไปยังบริเวณดังกล่าวช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14 ระบุว่าไม่มีการนับถือพุทธศาสนา ส่วนเอกสารทางฝ่ายพม่าบันทึกไว้ว่าเมื่อพระเจ้าบุเรงนองขยายอิทธิพลเข้าไปในรัฐฉานตอนเหนือก็ได้นำพุทธศาสนาเข้าไปเผยแพร่ด้วย มีการสร้างวัดและจัดให้มีพระสงฆ์ สุดท้าย กลุ่มไตแหล่งทางตอนกลางของรัฐคะฉิ่น รับศาสนาพุทธนิกายเถรวาทมาพร้อมๆ กับการเข้ามาใช้อำนาจของพม่าสมัยพระเจ้าอลองพญา

กลุ่มที่นับถือศาสนาพุทธโดยได้รับอิทธิพลจากล้านนา หรือที่เรียกว่านิกายโยน ได้แก่กลุ่มผู้พูดภาษาตระกูลไทที่มีประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์กับล้านนา เช่น ชาวชินในเชียงตุง ที่มีตำนานเกี่ยวกับความเชื่อมโยงทางพุทธศานากับล้านนามาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยพระยามังราย ลือในสิบสองปันนาที่ตกเป็นเมืองขึ้นของล้านนาในสมัยพระเจ้าติโลกราช ใน (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1442-1487) และกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทในดินแดนลาวที่รับพุทธศาสนาจากล้านนาและสุโขทัย

กรณีที่น่าสนใจ คือ กลุ่มไทเหนือในซือเหมา ซึ่งมีความใกล้ชิดทางภาษาและวัฒนธรรมกับไทเหนือในไตคองและไทใหญ่ในพม่า แต่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาจากทางล้านนาตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 ทำให้มีรูปแบบและประเพณีปฏิบัติทางด้านศาสนาใกล้เคียงกับกลุ่มลือทางสิบสองปันนาและล้านนา มากกว่ากลุ่มที่พูดภาษาใกล้เคียงกันอย่างไทเหนือในไตคอง

พุทธสอนนิกายกับระบบภาษาเขียนของ “คนไท”

ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย ได้ปิดท้ายการแนะนำกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในสิบพื้นที่ที่ได้กล่าวถึงไปว่า ในแง่ภาษาศาสตร์จัดเป็นกลุ่มผู้พูดภาษาตระกูลไทสาขาตะวันตกเฉียงใต้ทั้งหมด

แต่หากพิจารณาในระดับภาษาเขียน จะเห็นว่ามีความเชื่อมโยงกับอิทธิพลของพุทธศาสนาในแต่ละพื้นที่ ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าสามารถแยกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลของศาสนาพุทธนิกายจวงจากทางพม่า กับกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลของศาสนาพุทธนิกายโยนจากทางล้านนา โดยกลุ่มที่ปฏิบัติศาสนาพุทธนิกายจวง จะใช้ภาษาเขียนแบบพม่า ทั้งในรัฐอัสสัมของอินเดีย รัฐฉานของพม่า และเขตใต้คงของจีน ส่วนกลุ่มที่ปฏิบัติศาสนาพุทธนิกายโยน อย่างเช่น ไทเหนือในซือเหมา แม้จะมีภาษาพูดคล้ายคลึงกับไทเหนือในใต้คงและไทใหญ่พม่า แต่จะใช้ภาษาเขียนแบบล้านนา มีกรณียกเว้นเพียงหนึ่งกลุ่ม คือไทดำในสิบสองจุไทย ซึ่งน่าจะมั่นใจว่ามีระบบภาษาเขียนที่น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากสุโขทัย แต่ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา และเป็นกลุ่มที่มีระบบความเชื่อแบบนับถือผีที่ค่อนข้างจะเข้มแข็งจนถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่าเสียดายว่า ด้วยข้อจำกัดด้านเวลาในการบรรยาย ทำให้ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย จำเป็นต้องเลือกกล่าวถึงงานพุทธศิลป์ที่เป็นตัวแทนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์รัฐชาติ และชีวิตข้ามพรมแดน จากกรณีตัวอย่างเฉพาะบางพื้นที่เท่านั้น ดังจะได้สรุปแยกเป็น 4 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1. พุทธศิลป์ในดินแดนไทย: การผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมพื้นถิ่นกับพม่า/ล้านนา

รูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมของงานพุทธศิลป์ในถิ่นฐานของผู้พูดภาษาตระกูลไทสะท้อนให้เห็นการผสมผสานกันระหว่างศิลปวัฒนธรรมพื้นถิ่น กับองค์ประกอบต่างๆ ที่รับผานดินแดนที่เป็นต้นทางเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังท้องถิ่นนั้นๆ เช่น วัดของชาวไทพ่าเกในรัฐอัสสัมมีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพม่ายุคหลัง ประมาณไม่เกินหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา แต่มียอดเสาเป็นรูปเสื่อแทนที่จะเป็นรูปหงส์ดังที่ปรากฏทั่วไปตามวัดในพม่า

สำหรับไทคำตี้ในเขตภูเขาโอบทางตอนเหนือของรัฐคะฉิ่น แม้ว่าจะเริ่มรับอิทธิพลพุทธศาสนาจากพม่าช้ากว่า แต่อาจจะด้วยเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ห่างไกลและเข้าถึงได้ยากลำบากกว่าถิ่นฐานของกลุ่มใดแหล่งที่อยู่ทางตอนกลางของรัฐคะฉิ่น ทำให้มีการสร้างตำนานอ้างอิงความเก่าแก่ของศาสนสถานบางแห่งย้อนไปไกลถึงสมัยพุทธกาล และมีศาสนสถานที่มีรูปแบบศิลปกรรมที่ผสมผสานระหว่างศิลปะพม่ายุคหลังกับลักษณะเฉพาะของศิลปะพื้นถิ่น เช่น เจดีย์กองมูลง ซึ่งเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ที่สุดในพื้นที่แถบนี้ ปรากฏร่องรอยอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบพม่ายุคหลัง แต่ขณะเดียวกันก็มีการดัดแปลงรูปแบบสอดแทรกองค์ประกอบแบบศิลปะพื้นถิ่นเข้าไปมากพอสมควร จากการสำรวจเมื่อ พ.ศ. 2538 มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลม มีชุ่มประดิษฐานพระพุทธรูปประจำ 4 ด้าน (คล้ายเจดีย์ในพุกาม) ยอดชุ่มทรงปราสาท มีฐานทรงกลม

ชั้นสามชั้น เจาะช่องสี่เหลี่ยมที่ท้องไม้ ไม่มีปล้องไฉนเหมือนกับเจดีย์ทางพม่า แต่ตัวเจดีย์มีรูปทรงที่เปรียบกว่าเจดีย์พม่า และมีทวารบาลที่มีเอกลักษณ์แบบพื้นถิ่น กล่าวคือไม่มีลักษณะสมดุลงดองฝั่งเหมือนเจดีย์พม่าโดยทั่วไป ในเขตปุกตาโอนี้ยังพบเจดีย์ที่มีรูปแบบเหมือนกับเจดีย์กองมูลงอยู่ค่อนข้างแพร่หลาย เช่น เจดีย์กองมูลงน้อย เป็นต้น

ในเขตรัฐฉานตอนเหนือ ปรากฏเจดีย์สององค์ที่เกี่ยวข้องกับตำนานเจ้ามอนหล้า คือ เจดีย์ชเวชಾಯัน และเจดีย์ “บ้อโจ้ว” (“พ่อลูกมาพบกัน”) ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเมืองสีป้อกับเมืองมณฑะเลย์ ตำนานเจ้ามอนหล้านี้เป็นตำนานที่รับรู้กันค่อนข้างแพร่หลายทั้งในกลุ่มชาวไทยใหญ่และชาวพม่า ปรากฏหลักฐานอยู่ในพงศาวดารหอแก้วของพม่า² มีการนำไปสร้างเป็นภาพยนตร์เมื่อประมาณสิบปีก่อน และผ่านการปรับมุมมองการเล่าเรื่องใหม่ผ่านงานเขียนของนักประพันธ์ชาวพม่า ฯลฯ สะท้อนให้เห็นชีวิตทางสังคมของตำนานที่มีพัฒนาการปรับเปลี่ยนไปในแต่ละยุคสมัย และความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างไทใหญ่กับราชสำนัก/รัฐพม่า

ใจความโดยสังเขปของตำนานกล่าวถึงเจ้ามอนหล้าผู้เป็นธิดาของเจ้าหัวเมืองไทใหญ่ทั้งเก้า³ ซึ่งพระบิดาประทานให้เป็นพระสนมของพระเจ้าอโนรธา (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1044-1077) ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรพุกาม ในระหว่างที่พระองค์เสด็จกลับจากไปตามหาพระทันตธาตุในเมืองจีน ด้วยความที่พระเจ้าอโนรธาโปรดปรานเจ้ามอนหล้าเป็นพิเศษ เจ้ามอนหล้าจึงเป็นที่อิจฉาและถูกกลั่นแกล้งจนตัดสินใจเดินทางกลับบ้านเกิด และเกิดเหตุการณ์ที่นำไปสู่การสร้างเจดีย์สององค์ คือ เจดีย์ชเวชಾಯัน และเจดีย์บ้อโจ้ว โดยเชื่อกันว่าเจดีย์องค์แรกเป็นที่ประดิษฐานของพระบรมสารีริกธาตุที่แต่เดิมประดิษฐานอยู่ที่หูของเจ้ามอนหล้า ส่วนเจดีย์บ้อโจ้วตั้งอยู่ ณ จุดที่พระบิดาของเจ้ามอนหล้าเสด็จมารับพระธิดากลับบ้านเกิด

เจดีย์ชเวชಾಯันมีการจำลองพระมหามุนีที่เมืองมณฑะเลย์มาประดิษฐานเช่นเดียวกับเจดีย์อีกหลายๆ แห่งในเขตเมืองไทใหญ่ในรัฐฉาน ในช่วงประมาณหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมานี้ อันเป็นยุคสมัยที่ไทใหญ่ยังมีความสัมพันธ์อันดีกับราชสำนักมณฑะเลย์ แต่ข่มมุขอันเป็นที่ประดิษฐานพระมหามุนีจำลองนั้นจะมีรูปแบบที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากตำนานเจ้ามอนหล้า สะท้อนให้เห็นการผสมผสานระหว่างอิทธิพลของวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบพม่ายุคปลายกับตำนานท้องถิ่น

² การชำระพงศาวดารหอแก้วครั้งใหญ่ เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19.

³ เป็นชื่อที่พม่าใช้เรียกหัวเมืองไทใหญ่ในรัฐฉาน.

นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย ยังได้ยกตัวอย่างหีบพระธรรมสลักจากไม้ เรื่อง มโหสถชาดก ตอนที่แก้วพราหมณ์ก้มลงเก็บแก้วมณี ซึ่งมีลวดลายที่ผสมผสานรูปแบบศิลปะพื้นถิ่นของไทยคำตี้ กับลวดลายแบบตะวันตก อันสะท้อนถึงบทบาทของเจ้าอาณานิคมตะวันตกที่เริ่มเข้ามา มีอิทธิพลในสมัยนั้นอีกด้วย

2. พุทธศิลป์ของ “คนไท” ภายใต้อำนาจรัฐ

ดังที่ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย ได้กล่าวไปเบื้องต้นว่า แม้พุทธศาสนาได้เดินทางเข้าไปถึงรัฐคะฉิ่นในยุคหลัง และเรายังสามารถพบร่องรอยของคตินับถือผีจากพิธีบูชาบรรพบุรุษของชาวไตหลวง แต่กลุ่มผู้พูดภาษาตระกูลไทในพื้นที่ดังกล่าว ต้องเผชิญกับการครอบงำทางวัฒนธรรมจากพม่าอย่างเข้มข้น เห็นได้จากงานพุทธศิลป์ในแถบนี้ แทบจะไม่ปรากฏรูปแบบท้องถิ่นผสมผสานอยู่เลย ตัวอย่างเช่น เจดีย์ชเวมินซู ซึ่งตั้งอยู่กลางทะเลสาบอินตอจี ทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่ที่สุดในทวีปเอเชียอาคเนย์ และเป็นศูนย์กลางที่ตั้งหมู่บ้านของชาวไตหลวง เจดีย์ชเวมินซู ก่อสร้างด้วยสถาปัตยกรรมแบบพม่ายุคปลาย (ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 18-20) โดยไม่มีรูปแบบทางด้านศิลปกรรมหรือสถาปัตยกรรมของชาวไตหลวงปรากฏร่วมอยู่เลย

ในปัจจุบัน รัฐพม่าได้พยายามขยายอิทธิพลต่อเนื่องเข้าไปในเขตปฐตาโอ เพื่อลดบทบาทของไทยคำตี้ โดยการสนับสนุนกลุ่มคะฉิ่น หรือกลุ่มที่เรียกตนเองว่า “ระวาง” ให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำกินแทนชาวไทคำตี้ ยิ่งไปกว่านั้น ยังปรากฏหลักฐานของความพยายามสถาปนาเอกลักษณ์ความเป็น “พม่า” ผ่านรูปแบบงานพุทธศิลป์ด้วย หลังจากที่ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัยได้เดินทางไปสำรวจพื้นที่ปฐตาโอใน พ.ศ. 2538 และได้บันทึกภาพเจดีย์ก่องมูหลวงและเจดีย์ก่องมูน้อย ที่มีรูปแบบผสมผสานสถาปัตยกรรมพม่ากับองค์ประกอบแบบพื้นถิ่นดังได้กล่าวถึงในหัวข้อก่อนหน้านี้ ก็ได้พบว่าปัจจุบัน เจดีย์ก่องมูหลวงได้ถูกดัดแปลงให้มีรูปแบบคล้ายเจดีย์ชเวดากองในกรุงย่างกุ้ง⁴ ทั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า รัฐบาลพม่าในปัจจุบันเลือกใช้เจดีย์ชเวดากองเป็นภาพตัวแทนของพุทธศาสนาประจำชาติ (แม้ว่าเจดีย์ดังกล่าวจะมีก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมมอญก็ตาม) โดยมีการสร้างเจดีย์ชเวดากองจำลองตามเมืองสำคัญต่างๆ เช่น ที่เนปิดอว์ เมืองหลวงแห่งใหม่ หรือที่เชียงตุง ก็มีเจดีย์ชเวดากองจำลองเช่นกัน

⁴ ผู้บรรยายเห็นภาพดังกล่าวจากข่าวในพระราชสำนัก ที่บันทึกภาพการเสด็จเยือนสหภาพพม่าของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.

3. พุทธศิลป์กับการต่อสู้เชิงวัฒนธรรมของ “คนไท”

พร้อมๆ กับการพยายามแผ่อำนาจของรัฐพม่าเข้าไปในดินแดนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กลุ่มผู้พูดภาษาตระกูลไทกลุ่มที่มีจำนวนประชากรมากกว่ากลุ่มอื่นๆ อย่างไทใหญ่ในรัฐฉาน โดยเฉพาะทางตอนเหนือของรัฐฉาน มีความพยายามเรียกร้องอิสรภาพผ่านการเคลื่อนไหวทั้งทางการเมืองและทางวัฒนธรรม ในมิติทางด้านวัฒนธรรม มีความพยายามสร้างสัญลักษณ์เพื่อเป็นศูนย์รวมใจใหม่ๆ และน่าสนใจที่ในแง่นี้ พุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทค่อนข้างมาก แต่ขณะเดียวกันก็เป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนอ่อนแอ เนื่องจากไทใหญ่ในรัฐฉานรับศาสนาพุทธจากพม่ามาแต่อดีตตั้งได้กล่าวไปแล้ว เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างสองกลุ่มเปลี่ยนแปลงไป การปฏิบัติทางศาสนาต่างๆ ที่ยังอิงอยู่กับรูปแบบของพุทธศาสนาแบบพม่า จึงก่อให้เกิดความรู้สึกอึดอัดใจ และนำไปสู่ความพยายามที่จะสร้างสัญลักษณ์ที่แตกต่างออกไป ดังเช่นการปรับรูปแบบของงานพุทธศิลป์บางกรณีที่มีการอ้างอิงกับรูปแบบในประเทศไทยมากขึ้น เช่น เจดีย์รูปแบบสถาปัตยกรรมล้านนาที่เมืองน้ำคำใกล้ชายแดนจีน หรือการจำลองแบบอาคารจตุรมุขของไทยในการสร้างหอฟีประจำเมือง เป็นต้น

4. พุทธศาสนา-พุทธศิลป์ของ “คนไท” ข้ามพรมแดนรัฐชาติ

ท้ายที่สุด ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย ได้เน้นให้เห็นพลังของพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ในบริบทสังคมร่วมสมัย ที่มีการเคลื่อนย้ายของผู้คนข้ามพรมแดนรัฐชาติอย่างเข้มข้นยิ่งกว่าก่อน ตัวอย่างแรก เห็นได้จากปรากฏการณ์ความศรัทธาที่มีต่อครูบาบุญชุ่ม โดยผู้บรรยายได้ร่วมสังเกตการณ์งานวันครบรอบวันเกิดของครูบาบุญชุ่มที่สำนักสงฆ์แห่งหนึ่งในรัฐฉาน พบว่าผู้ร่วมงานประกอบด้วยผู้คนจากหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ขณะเดียวกันครูบาบุญชุ่มก็อ้างอิงตัวเองกับการจำแนกกลุ่มทางชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายและไม่ได้ถูกจำกัดด้วยพรมแดนรัฐชาติ ดังปรากฏในการเรียกขานผู้มาร่วมงานตามชื่อที่พวกเขาใช้เรียกขานตนเอง เช่น ไต ลื้อ ขิ่น พม่า ฯลฯ

กรณีตัวอย่างสุดท้ายในการบรรยายครั้งนี้มาจากพื้นที่สิบสองปันนา ในสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่พุทธศาสนาถูกจำกัดควบคุมอย่างรุนแรงในช่วงปฏิวัติวัฒนธรรม (ปลายทศวรรษ 1960) ดังปรากฏหลักฐานของความทรงจำจากยุคนั้นในภาพจิตรกรรมของวัดแห่งหนึ่งในสิบสองปันนา อย่างไรก็ดี ปัจจุบัน พุทธศาสนาในดินแดนแห่งนี้กำลังได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาในความหมายที่ต่างออกไป

ผู้บรรยายได้ยกตัวอย่างวัดหลวงเมืองลือ ซึ่งสร้างขึ้นจากความร่วมมือระหว่างเอกชนกับรัฐบาลจีน โดยประสงค์ให้เป็นวัดพุทธในนิกายเถรวาทที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รูปแบบสถาปัตยกรรมของวัดหลวงเมืองลือผสมผสานองค์ประกอบจากวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างหลากหลาย เช่น ใช้หลังคาทรงปราสาทแบบพม่า ตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสีแบบไทย และจำลองภาพจิตรกรรมจากวิหารพระเขี้ยวแก้วที่ศรีลังกา ฯลฯ แต่น่าสนใจว่าปรากฏรูปแบบสถาปัตยกรรมของชาวลื้อพื้นถิ่นน้อยมาก ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะวัตถุประสงค์ของผู้สร้างที่ให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาในฐานะเป็นวัฒนธรรมร่วมของภูมิภาค วัดหลวงเมืองลือจึงเป็นตัวแทนของพุทธศาสนาในสิบสองปันนาที่เปิดประตูสู่เอเชีย ซึ่งศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย เห็นว่าเป็นกรณีตัวอย่างที่มหัศจรรย์และน่าตื่นตาตื่นใจ ที่แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาในสังคมร่วมสมัย ไม่ถูกจำกัดว่าเป็นศาสนาของกลุ่มคนหรือท้องถิ่นใดโดยเฉพาะ แต่ดำรงอยู่อย่างมีพลวัตภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

รายการอ้างอิง

Luce, Gordon H. 1969-70. *Old Burma—Early Pagan*, 3 vols. New York: JJ Augustin for Artibus Asiae and the Institute of Fine Arts, New York University.